

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 3, August 2023

www.historystudies.net

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE AYDIN BİR SUBAY: NAZİF PAŞA

An Intellectual Officer in the Last Period of the Ottoman Empire: Nazif Pasha

Doç. Dr. İsmet Sarıbal

Çankırı Karatekin Üniversitesi

ismetsaribal@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 28.02.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 16.06.2023
DOI Number : 10.9737/historystudies.1257607

Atıf – Citation:

İsmet Sarıbal, “Osmanlının Son Döneminde Aydın Bir Subay:
Nazif Paşa”, *History Studies*, 15/3, Ağustos 2023, s. 437-450.

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE AYDIN BİR SUBAY: NAZİF PAŞA

An Intellectual Officer in the Last Period of The Ottoman Empire: Nazif Pasha

İsmet Sarıbal*

Öz

Nazif Paşa, Osmanlı Devleti'nde uzun süre ataşemiliterlik yapan ender subaylardan biridir. Viyana ve Berlin sefaretlerinde yaklaşık on yıl görev yapmıştır. Bu süreçte edindiği bilgi ve tecrübelerine istinaden Harbiye Nezaretinin muhtelif şubelerinin idaresini üstlenmiş, Tasfiye-i Rütbe Komisyonu Başkanlığı gibi önemli bir görevi icra etmiştir. Lakin mezkûr komisyon başkanlığı sırasında Mahmud Şevket Paşa'yla arası açılmış, bu nedenle Avrupa'ya gidip emekli olmak zorunda kalmıştır. Mahmud Şevket Paşa suikastının akabinde İstanbul'a dönmüş fakat gözaltına alınıp Vize'ye sürgüne gönderilmiştir. Bir müddet Vize'de kaldıktan sonra Avrupa'ya gitmesine müsaade edilmiş, yaklaşık beş yıl Viyana'da sürgünde yaşamıştır. Sürgün hayatı Enver Paşa ve diğer önde gelen İttihatçıların ülkeden ayrılmalarıyla sona ermiştir. İstanbul'a döndükten sonra, kısa bir süre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Başkanlığı yapan Nazif Paşa sonrasında aktif görevden ayrılmıştır. Bu çalışmada aynı zamanda *Yeni Askerlik ve Terakki Çareleri* adı kitapların yazarı olan Nazif Paşa'nın hayatı hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Ataşemiliter, askeri yazar, sürgün.

Abstract

Nazif Pasha is one of the outstanding officers who served as a military attaché in the Ottoman Empire for a long time. He rendered services in the embassies in Vienna and Berlin for about ten years. He headed the administration of the various branches of the Ministry of War and fulfilled an important role as the chairman of the Commission for the Purge of the Ranks in terms of the knowledge and experience he gained during this process. However, he had a falling out with Mahmud Şevket Pasha during his presidency in the aforementioned commission, and, as a consequence, he was obliged to go to Europe and retire. After the assassination of Mahmud Şevket Pasha, he returned to Istanbul, but was detained and exiled to Vize. After staying in Vize for some time, he was allowed to go to Europe and lived in exile in Vienna for about five years. His life in exile came to an end after Enver Pasha and other leading unionists left the country. Nazif Pasha resigned from active duty following his service as the Deputy Chief of the General Staff for a while upon returning to Istanbul. In this study, considerations on the life of Nazif Pasha, who is also the author of the books titled *Yeni Askerlik* and *Terakki Çareleri* will be presented.

Keywords: Military attaché, military writer, exile.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çankırı/TÜRKİYE, ismetsaribal@gmail.com ORCID: 0000-0002-0870-6687.

Giriş

Nazif Paşa aslen Manastırlıydı. 1883 [Hicri 1300] yılında Mühendishaneden topçu subayı olarak ikincilikle mezun olmuştu. Mezuniyetinin ardından Mekteb-i Harbiyede kurmaylık eğitimine başlamış, 17 Şevval 1302 [20 Temmuz 1885] tarihinde Mekteb-i Harbiyedeki eğitimini tamamlayarak erkân-ı harp yüzbaşı rütbesini almıştı¹. Nazif Paşa, Mühendishaneden birincilikle mezun olan, sınıf arkadaşı Hüseyin Remzi Paşa² gibi Mühendishaneye muallim olarak tayin edilmişti. Lakin bu görevinde uzun süre kalmamış, 3 Kasım 1885'te Üsküp'te toplanan Müretteb Kuvvetler kurmaylığına tayin edilmişti. 11 Ağustos 1886'da Selanik Kolordusu kurmaylığına atanan Nazif Paşa daha sonra sırasıyla 13 Kasım 1887'de Kosova Fırkası kurmaylığı, 7 Eylül 1890 tarihinde ise Yanya Bölgesi Topograf Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştu. Rumeli bölgesindeki bu muhtelif görevlerinin ardından 26 Eylül 1894 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin 4. Şubesine görevlendirilmiş ve İstanbul'a dönmüştü³.

Nazif Paşa 4. Şubedeki görevine dört yıl devam etmiş ve nihayetinde 9 Nisan 1898 tarihinde Viyana Sefareti Ataşemiliterliğine tayin edilmişti. Bu görevinin ardından 1 Temmuz 1904 tarihinde Berlin Sefareti Ataşemiliterliğine görevlendirilmiş, 26 Ağustos 1908 tarihinde Erkân-ı Harbiye 3. Şubeye tayinine kadar Avrupa'da kalmıştı. Bu yönüyle Nazif Paşa, yaklaşık on yıl ataşemiliterlik yapan ender subaylardan biriydi. Bu yıllardaki faaliyetleri ona mirlivalığın yani tuğgeneralliğin önünü açmış, aynı zamanda *Yeni Askerlerlik: Şimendifer, Yeni Askerlik: Donanma ve Terakki Çareleri* adlarıyla yayımlanan kitaplarını yazmak için gerekli bilgi birikimini kazandırmıştı.

1. Nazif Paşa'nın Viyana Sefareti Ataşemiliterliği (9 Nisan 1898 – 1 Temmuz 1904)

Nazif Paşa'nın [Nazif] binbaşı rütbesindeyken atandığı Viyana'daki tespit edebildiğimiz ilk faaliyeti İmparator Franz Joseph'in huzuruna kabulüydü. Nazif, 30 Haziran 1898 tarihinde İmparator'la yaptığı mülakatın tüm detaylarını bir rapor hâlinde Babialı'ya iletmeyi ihmal etmemişti. Bu rapora göre İmparator, öncelikle Sultan'ın hâlini hatırlarını sormuş sonrasında ise dönemin sıcak gelişmesi olan Teselya Savaşı'yla alakalı Nazif'e bazı sorular yöneltilmişti. İmparator, savaşa katılan taburların dönüş sürecinin tamamlanıp tamamlanmadığını, savaş sırasında yeni envantere giren silahlar ile bir topçu silahı olarak obüslerin kullanılıp kullanılmadığını, Berane meselesiyle⁴ alakalı son durumu sormuştu. Nazif ise taburların dönüş sürecinin neredeyse bittiğini, yeni envantere giren silahların bir kısmının askere dağıtıldığını hatta savaş sırasında bu silahların kullanıldığını ve elan silahların askere dağıtılmasına devam edildiğini, obüslerin de savaşta kullanıldığını, özellikle Çatalca ve Dömeke Muharebeleri'nde obüslerin fayda sağladığını, Berane'yle ilgili meselenin ise Sultan tarafından en iyi şekilde çözüleceğini ifade ederek İmparator'un sorularına cevap vermişti. İmparator, Osmanlı

¹ Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn*, Karabet Matbaası, İstanbul H 1312 [M 1895-1896], s. 241.

² Hüseyin Remzi Paşa hakkında bk. İsmet Sarıbal, "İkbâl ve İltimas: Hüseyin Remzi Paşa", *OTAM*, S. 49, 2021, ss. 105-123.

³ Hülya Toker - Gülhan Barlas - Nurcan Fidan (yay. haz.), *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s. 113. Nazif Paşa'nın kariyerinin mevzu bahis dönemine ait gerek literatürde gerekse arşiv kayıtlarında bahsi geçen hususlar dışında kayda değer başka bir veriye ulaşılamamıştır.

⁴ Berane, Karadağ sınırında bulunan Osmanlı Devleti'ne bağlı bir kazaydı. 1897'de Karadağlılar bazı kışkırtmalar nedeniyle sınırı geçmiş, sınır kulelerini yakıp içerisindeki Osmanlı askerlerini öldürmüş ve Berane'yi ele geçirmeye çalışmışlardı. Berane'deki kalede bulunan Osmanlı askerlerinin karşılık vermesi neticesinde Karadağlılar amaçlarına ulaşamamıştı. Bununla birlikte olay iki ülke arasında diplomatik bir krize dönüşmüştü. Berane meselesiyle alakalı daha fazla bilgi için bk. Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı – Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 302.

askerlerinin cuma günleri icra edilen selamlık resminde yaptığı başarılı geçit resminden haberdar olduğunu belirtip Osmanlı askerini överek mülakata son vermişti⁵.

Mezkûr mülakatın ardından Nazif, Avusturya - Macaristan ordusunun Macaristan'ın Bozyas mevkiinde yaptığı büyük manevralara katılmıştı. Manevralara katılma daveti alan Nazif, bu davete icabet etmek için Babıali'den izin istemiş ve harcırah talebinde bulunmuştu. Nihayetinde Sultan'ın iradesiyle büyük manevraya katılmasına izin verilen Nazif'e 400 frank tutarında harcırah ödenmesi de uygun görülmüştü⁶. Nazif, takip eden yıllarda Avusturya - Macaristan ordusunun icra ettiği diğer büyük manevralara da davet edilmiş ve Babıali tarafından bu faaliyetlere katılmasına müsaade edilmişti⁷.

Ataşemilerliğinin bu ilk döneminde Nazif, İmparator Franz Joseph'in kardeşi Ludwig Victor'la da görüşme şansı bulmuştu. Nazif, Arşidük'e yaptığı ziyaretin içeriğini de yine bir raporla Babıali'ye iletmışti. Tarihi net olarak belirtilmemiş olsa da⁸ rapordan, Arşidük'ün İstanbul'a daha evvel bir ziyaret gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Nazif, raporunda Arşidük'ün İstanbul'da bulunduğu süreçte Sultan'ın kendisine gösterdiği ilgiden dolayı minnettar olduğunu dile getirdiğini belirtmişti⁹.

Nazif'in binbaşı rütbesindeyken icra ettiği bir diğer görevi Avusturya - Macaristan ordusunun Viyana ve Brunn'da yapılacak olan denetlemelerine katılmasıydı. Nazif, denetlemeler sırasında edindiği izlenimlerini 28 Haziran 1899 tarihinde bir rapor hâlinde Seraskerlik makamına göndermişti. Raporda Viyana civarındaki Prater adlı ormanlık alanda bizzat İmparator tarafından verilen emirle başlayan manevranın ilk safhasıyla ilgili ayrıntılı değerlendirmelere yer verilmişti¹⁰. Raporu gönderdikten kısa bir süre sonra Nazif'in rütbesi kaymakamlığa yükseltilmişti¹¹. Nazif, takip eden yıllarda Avusturya - Macaristan ordusunun yaptığı diğer denetlemelere de katılma şansı bulmuştu¹².

Nazif'in kaymakam rütbesine terfi ettikten sonra Avusturya - Macaristan ordusunun büyük manevralarına ve denetlemelerine katılması haricinde tespit edebildiğimiz diğer bir vazifesi Mannlicher firmasının ürettiği iki yeni revolver hakkında Babıali'ye bir rapor sunmasıydı. Nazif, raporunda söz konusu yeni revolverlerden birisinin Gasser revolverinden çok farkı olmadığını fakat yedi fişek ateşleme kapasitesinin bulunduğunu, diğer revolverin ise sekiz

⁵ BOA, Y. PRK. ASK, 140 / 73, H 24. 02. 1316 [14 Temmuz 1898].

⁶ BOA, Y. MTV, 180 / 170, H 29.03.1316 [17 Ağustos 1898].

⁷ BOA, HR. TH, 247 / 30, M. 01. 10. 1900.

⁸ Bu ziyaret muhtemelen 1867 ya da 1868 yılında yapılmış olsa gerektir. Zira Viyana Sefaretinden gönderilen 1868 tarihli bir rapordan Arşidük Victor'un İstanbul ziyareti sırasında kendisine gösterilen misafirperverlikten dolayı bir baloda karşılaştığı sefire memnuniyetini dile getirdiği anlaşılmaktadır. BOA, HR. TO, 107 / 8, M. 29.05. 1868.

⁹ BOA, Y. PRK. ASK, 147 / 92, H 28. 10. 1316 [11 Mart 1899].

¹⁰ "Haziran-ı efrencinin 3'üncü ve 6'ncı ve 10'uncu ve 13'üncü ve 17'nci günlerinde 25'inci ve 26'ncı Nizamiye Piyade ve 1'inci Redif Piyade ve 1'inci ve 4'üncü Bosna Nizamiye Alaylarının Viyana civarında Prater namındaki ormanlıkta yoklama ve muayene resimleri bi'l-icra mezkûr alaylardan her biri taraf-ı İmparatoriden verilen emre tevfikan ikiye inkişâm ile icabı kadar tebâ'üd ettikten sonra yek-diğeri aleyhinde muharebe etmek üzere hareket ettikleri sırada arazinin hâline ve düşmanın bulunduğu vaziyet ve mesafeye nazaran muhtelif nizamlarda yürüyerek münasip bir mesafeye kadar birbirine takarrüb ile adi baruttan yapılmış manevra fişegiyle ateşe ibtidâr ve iktizâ-yı hâle göre gâh münferit ve gâh cemiyetli ateşler icra ile hücum menziline kadar yanaşarak ve burada gayet şiddetli ateş ederek ba'dehû ateş kestikten veyahut tarafeynden biri kademe ile ricat hareketi icra ettikten sonra tekrar içtima ile geçid resmi nizamında imparatorun önünden geçerek muayeneye nihayet verilmiş ise de Haziranın 20'nci günü Viyana civarında Simmering ve 23'üncü ve 4'üncü günlerinde Brunn'da icrası mukarrer olan manevra resimleri imparatorun hastalanması üzerine icra edilememiş ve asâkir-i merkûmenin manevra esnasında talimnameler ahkâmına muvafik surette kemâl-i intizamla hareket etmeleri talim ve terbiyelerine fevkalâde dikkat ve itina edilmekte olduğuna delâlet etmiş olmağla ol bâbda". BOA, Y. MTV, 191 / 148, H 25. 02. 1317 [5 Temmuz 1899].

¹¹ BOA, HR. TH, 230 / 8, M. 17. 07. 1899.

¹² BOA, Y. MTV, 203 / 64, H 13. 02. 1318 [12 Haziran 1900].

fişek aldığını ve otomatik atış yapabildiğini ifade etmişti. Fabrikaya müracaat ettiğini, söz konusu revolverlerin test için kendisine verileceğini ve fabrikanın silahların balistik özellikleri hakkında kendisini bilgilendirileceğini belirtmişti. Yine talep edilmesi hâlinde fabrikanın Avusturya postasıyla silahları İstanbul'a göndermek istediğini de mesajına ilave etmişti¹³.

Nazif yine kaymakam rütbesindeyken ataşemiliterliğin doğası gereği istihbarî bazı faaliyetler de icra etmişti. Nazif, 19 Ekim 1900 tarihli bir raporunda bizzat Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Askerî Coğrafya Encümeni Reisi tarafından kendisine Avusturya - Macaristan'ın Selanik, Kosova ve İşkodra'yla alakadar olduğunun ifade edildiğini, Avusturyalıların bu bölgeye bir harekât planı tasarladıklarını ve hatta subaylara bu harekât planını tedris ettirdiklerini belirtmişti. Raporun devamında bu planın bir parçası olarak Avusturya Genelkurmay Başkanı ve yardımcısının da hazır bulunduğu Avusturya - Macaristan Meclisi Vükelasının bir toplantısında Saraybosna'dan Taşlıca - Seniçe - Yenipazar istikametinde Mitroviçe'ye kadar dar bir demiryolu hattı inşa edilmesinin kararlaştırıldığını, bu hattın Selanik demiryoluyla birleştirilmesinin öngörüldüğünü yazmıştı. Nazif, aslında Avusturyalıların Karadağ veyahut Sırbistan ile ya da ikisiyle birden girişeceği bir savaşta hattın tehlikeye düşeceğini bildiklerini, bununla birlikte Balkanların tamamını ele geçirme niyetinde olduklarından Arnavutluk'u ve Selanik'i işgal etmek için ticari bir proje kisvesi altında bu hattı yapmak istediklerini belirtmişti. Raporuna yapılması tasarlanan demiryolu hattını gösteren bir de harita eklemişti¹⁴.

Diplomatik misyonlarda çalışan çoğu kişi gibi Nazif de bu dönemde nişan almaya muvaffak olmuştu. İran Şahı tarafından Viyana Sefareti Baş Kâtibi Henry, İkinci Kâtip Salih Bey'le birlikte Kaymakam Nazif Bey'e de üçüncü rütbeden Şîr u Hürşîd Nişanı verilmişti¹⁵. Belirtmek gerekir ki diplomatik misyonlarda görev alan ataşemiliterler için bu dönemde nişan almak gibi olağan bir diğer durum da maaşlarını zamanında alamamalarıydı¹⁶. Nitekim 27 Mayıs 1902 tarihli bir belgede yer alan Nazif'in altı aylık maaş alacağıının bulunduğu bilgisi bu bakımdan dikkat çekicidir¹⁷.

Aslına bakılırsa Nazif için her şeyin yolunda gittiği bir dönemde Roma Sefareti Ataşemiliteri Mirliya Şükrü Paşa, Viyana Sefareti Ataşemiliterliğine atanmış¹⁸ ve Nazif de ikinci ataşemiliterliğe kaydırılmıştı. 16 Ağustos 1902 tarihli bir belgeden yapılan görev değişikliğinin pek de teamüllere uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şükrü Paşa'nın ataması yapıldıktan sonra Seraskerlikten Viyana Sefaretine yazılan belgede Nazif'in ikinci ataşemiliter olarak atanmasının "tabii" olduğuna vurgu yapılması atamanın olağandışı olduğuna işaret eder mahiyettedir¹⁹. Meselenin geri planında Nazif birinci ataşemiliterken sefaretin ikinci ataşemiliterlik görevinde bulunan Kolağası Sermed Bey'in Viyana Sefiri Mahmud Nedim Paşa'yla yaşadığı sorunlar vardı. Mahmud Nedim Paşa, aralarında geçen bir tartışmadan dolayı Kolağası Sermed Bey hakkında bir soruşturma başlatmış ve iki yıl boyunca Sermed Bey'in ikinci ataşemiliterlik vazifesini Babıali'den yapılan uyarılara rağmen Avusturya - Macaristan hükûmetine bildirmemişti. Bunun üzerine Kolağası Sermed Bey durumu Babıali'ye şikâyet etmiş ve bu şikâyeti neticesinde Madrid Sefareti İkinci Ataşemiliterliğine tayin edilmişti²⁰.

¹³ BOA, Y. PRK. MYD, 23 / 36, H 11. 04. 1318 [8 Ağustos 1900].

¹⁴ BOA, Y. PRK. MYD, 23 / 44, H 21. 06. 1318 [16 Ekim 1900].

¹⁵ BOA, HR. TH, 254 / 119, M. 13. 05. 1901.

¹⁶ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliklerin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, s. 251.

¹⁷ BOA, HR. TH, 269 / 14, M. 27. 05. 1902.

¹⁸ BOA, BEO, 1889 / 141689, H 17 Rabiulahir 1320 [24 Temmuz 1902].

¹⁹ BOA, HR. TH, 272 / 57, M. 16. 08. 1902.

²⁰ BOA, BEO, 1754 / 131550, H 22. 08. 1319 [4 Aralık 1901]; BOA, HR. TH, 265 / 98, M. 11. 03. 1902.

Şükrü Paşa birinci ataşemiliter olarak atandıktan sonra ikinci ataşemiliter Nazif'le birlikte Macaristan'ın batısında yer alan Masvar'da yapılacak sonbahar manevralarına katılmıştı. Bu seyahate gitmelerine Sultan iradesiyle izin verilmiş ve yine her birine 400 franklık bir harcırah verilmesi uygun görülmüştü²¹. İzin verilmesinden yaklaşık bir hafta sonra da Nazif'in rütbesi miralaylığa yükseltilmişti²².

Nazif'in Berlin Sefareti Ataşemiliterliğine tayinine kadar geçen yaklaşık iki yıllık süreçteki faaliyetleriyle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Bununla birlikte arşiv kayıtlarından bu dönemde Nazif'in silah fabrikalarıyla ilgili hususları takip ettiği anlaşılmaktadır. Bulgaristan Emareti'nin Manlicher silah fabrikasından fişek sipariş etmesiyle alakalı araştırma yapmak üzere Hirtenberg silah fabrikasına yaptığı ziyaret²³ ile Osmanlı ordusunun tüm kıtalarında kullanılmak üzere talim fişeklerinin alımında aktif rol alması²⁴ bu kabildendir.

2. Nazif Paşa'nın Berlin Sefareti Ataşemiliterliği (1 Temmuz 1904 - 26 Ağustos 1908)

Nazif, 5 Ağustos 1904'te Viyana'daki görevinden ayrılarak 5.400 kuruş maaşla Berlin Sefareti Ataşemiliterliğine tayin edilmiş, bir aylık maaşı da kendisine harcırah olarak verilmişti²⁵. Yeni görev yerine gitmeden evvel gidiş dönüş harcırahı kendisine ait olmak üzere Manastır'a yani ailesinin yanına gitmesine müsaade edilmişti²⁶. Nazif, izin dönüşünde Almanya kolordusu tarafından Altona'da yapılacak geçit töreni ve manevralara katılmak için müsaade istemişti. Bu talebi Sultan'ın iradesiyle kabul gören Nazif'e 400 frank harcırah verilmesi de uygun görülmüştü²⁷. Belirtmek gerekir ki Nazif, Berlin'deki görevi sırasında hemen hemen her yıl Alman ordusunun icra ettiği geçit törenleri ve büyük manevralara davet edilmiş ve Babıali tarafından bu faaliyetlere katılmasına her daim müsaade edilmişti²⁸.

Mezkûr geçit törenleri ve manevralar haricinde Nazif'in Berlin'deyken icra ettiği en dikkat çeken vazifesi Ekim 1906 tarihinde yapılan Telsiz - Telgraf Konferansı'na Osmanlı delegesi olarak katılmasıydı. Konuyla alakalı yazışmalardan Nazif'in telsiz - telgraf meselesiyle uzun zamandır alakadar olduğu ve bu nedenle Babıali tarafından delege olarak konferansa katılmasının istendiği anlaşılmaktadır²⁹. Berlin Sefareti, Nazif için vazifesinin detaylarıyla alakalı bir talimat gönderilmesini ve aynı zamanda konferans sonrasında imza edilecek mukavelename için yetki verilmesini istemiş³⁰, Bremen ve Hamburg'daki otel ve diğer şahsi masraflarının karşılanması için de 4.000 kuruş talep etmişti³¹. Neticede Nazif'e imza yetkisi verilmiş ve konferans sonucunda oluşturulan mukavelenameyi Osmanlı hükûmeti adına imzalamıştı³². Lakin Nazif, konferansa birinden borç alarak katılmış hatta borç aldığı kişi tarafından paranın defaten talep edildiği hususu resmi yazışmalara konu olmuştu³³. Vakıa konferanstan çok sonra dahi Nazif parasını tahsil edememişti³⁴.

²¹ BOA, HR. TH, 274 / 5, M. 24. 09. 1902.

²² BOA, HR. TH, 274 / 34, M. 01. 10. 1902.

²³ BOA, Y. PRK. ASK, 198 / 70, H 24. 04. 1321 [20 Temmuz 1903].

²⁴ BOA, Y. PRK. ASK, 219 / 73, H 26. 05. 1322 [8 Ağustos 1904].

²⁵ BOA, HR. TH, 309 / 103, M. 02. 10. 1904.

²⁶ BOA, HR. TH, 310 / 97, M. 23. 10. 1904.

²⁷ BOA, HR. TH, 311 / 36, M. 05. 11. 1904.

²⁸ BOA, Y. MTV, 277 / 117, H 28. 06. 1323 [30 Ağustos 1905]; BOA, HR. TH, 351 / 9, M. 03. 08. 1907; BOA, HR. TH, 366 / 52, M. 29. 07. 1908.

²⁹ BOA, HR. İD, 2028 / 43, M. 11. 10. 1906.

³⁰ BOA, HR. İD, 2028 / 44, M. 15. 10. 1906.

³¹ BOA, BEO, 2937 / 220205, H 12. 09. 1324 [30 Ekim 1906].

³² BOA, BEO, 2957 / 221716, H 20. 10. 1324 [7 Aralık 1906].

³³ BOA, BEO, 3005 / 225340, H 19. 01. 1325 [4 Mart 1907].

³⁴ BOA, BEO, 2997 / 224710, H 05. 01. 1325 [18 Şubat 1907].

Nazif, Berlin'de bulunduğu dönemde Alman basınına takip edip önemli gördüğü hususları rapor etmişti. 30 Mart 1907 tarihli bir belgeden Nazif'in doğrudan Maiyyet-i Seniyye Müşiri Abdullah Paşa'ya *Berliner Tageblatt* gazetesinde çıkan bir haber hakkında arıza sunduğu anlaşılmaktadır. Haberin konusu Prusya'nın önde gelen askeri yazarlarından Miralay (کؤ د کن)'in yeniden teşkilatlanan Bulgar ordusu hakkında yazdığı bir makaleydi. Makalede Bulgar ordusunun "emr-i talim ve terbiyede" kendisini sürekli geliştirdiği, bu gelişimin son manevralarda tezahür ettiği, disiplinli ve düzenli Bulgar ordusunun tedafüü veyahut tecavüzî bir muharebede başarılı olacağı değerlendirilmişti. Hatta Osmanlıların Asya'daki kuvvetlerini Avrupa'ya aktarmakta yaşadığı güçlükler ortadan kaldırılamazsa muhtemel bir savaşta Bulgar ordusunun Osmanlı ordusuna üstünlük sağlayabileceği ifade edilmişti. Abdullah Paşa, Sultan'la paylaştığı bu bilginin sonuna daha önce de ifade ettiği üzere Bulgar ordusunun başarısının geri planında Almanya ve Avusturya ordularının teşkilatını örnek almış olmasının bulunduğu kanaatini dile getirmişti³⁵.

Bir diğer raporda Nazif, Alman ordusunun Danzig Koyu'nda bir sahra obüsü bataryası ve on santimetrelilik toplarla altı yedi kilometre mesafeden üç yüz metre irtifaındaki balonlara başarılı bir şekilde atış tecrübesi icra ettiğini yazmıştı. Bulgaristan'ın Fransa'dan balon takımları satın aldığını ve bu nedenle Osmanlı topçu zabitlerinin balonlara karşı ateş icrası eğitimlerine başlaması gerektiğini dile getirmişti. Ayrıca Bulgar zabitlerinin Fransa ordusunun kıtalarında ve tesislerinde eğitime kabul edileceğini basından öğrendiğini bildirmişti. Bu rapor da Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesi Müşiri Abdullah Paşa tarafından yine Sultan'a iletilmişti³⁶.

Almanya serüveni 26 Ağustos 1908 tarihinde Harbiye Nezareti Üçüncü Şubeye tayiniyle son bulan Nazif, Ekim 1908 başında İstanbul'a gelmişti. Almanya'dan ayrılırken İmparator, Nazif'i kabul etmiş ve Sultan'a selam-ı mahsusunu iletmesini istemişti. Nazif de buna istinaden Yıldız'a giderek Sadrazam aracılığıyla Sultan'a İmparator'un selamını iletmişti³⁷. Kısa bir süre sonra da Almanya İmparatoru tarafından Nazif'e Aigle Rouge (Kızıl Kartal) nişanı verilmişti³⁸.

3. Emekliliğe Giden Süreç

Nazif, yurda döndükten sonra yeni kurulan Harbiye Nezaretinde önemli görevler üstlenmişti. İlk olarak Üçüncü Dairede göreve başlayan Nazif, kısa bir süre sonra Viyana ve Berlin'deki ataşemiliterlik görevleri sırasında edindiği askeri bilgisine istinaden Harbiye Nezaretinin teklifi ve Hariciye nazırının tasdiğiyle mirlivalık rütbesini elde etmişti³⁹. Üçüncü Dairede bir yıla yakın çalışan Nazif, daha sonra Piyade Dairesinin başına geçti⁴⁰. Bu görevi sırasında kariyerinin gidişatını değiştirecek Tasfiye-i Rütüb Komisyonu başkanlığını yürüttü.

7 Ağustos 1909'da yayınlanan Tasfiye-i Rütüb Kanunu her rütbeden subayı ve diğer askeri görevlileri kapsamaktaydı. Kanunun esas amacı, geçmişte yaygın bir şekilde başvuru olan sınırsız kayırmalar neticesinde bir üst rütbeye geçişte gerekli bekleme süresini doldurmadan ya

³⁵ BOA, Y. MTV, 296 / 122, H 15. 02. 1325 [30 Mart 1907].

³⁶ BOA, Y. PRK. ASK, 245 / 59, H 26. 02. 1325 [10 Nisan 1907].

³⁷ BOA, Y. A. HUS, 525 / 106, H 05. 09. 1326 [1 Ekim 1908]. Osmanlı ataşemiliterleri merkeze gönderdikleri raporlarında buldukları ülkelerin ordu mevcudu, güncel askeri düzenlemeler, askeri harekâtlar veyahut olağan dışı askeri hareketlilikler, bu orduların envanterinde bulunan silahlar ya da yeni geliştirilen silah ve teçhizatlar, askeri talimler, denetlemelerle davetli olarak katıldıkları manevralar yanı sıra buldukları ülkelerin iç siyasi gelişmelerinden bahsetmişlerdi. Benzer şekilde buldukları ülkenin kralı ve hükümet görevlileriyle yaptıkları görüşmeleri de raporlamışlardı. Gazeteleri takip edip önemli gördükleri haberler ile kurdukları şahsi ilişkiler çerçevesinde edindikleri bilgileri de İstanbul'a bildirmişlerdi. Yıldız, "Osmanlı Dış ...", s. 252-254. Nazif'in ataşemiliterlik vazifelerini de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte Ekim 1906 tarihinde Almanya'da yapılan Telsiz - Telgraf Konferansı'na katılması ve konferans sonucunda oluşturulan mukavelenameyi Osmanlı hükümeti adına imzalaması ataşemiliterlerin icra ettikleri görevlere dair yeni bir katkı olarak değerlendirilebilir.

³⁸ BOA, HR. TH, 368 / 82, 22. 10. 1908.

³⁹ BOA, İ. TAL, 457 / 10, H 21. 10. 1326 [16 Kasım 1908].

⁴⁰ BOA, BEO, 3587 / 268953, H 11. 06. 1327 [30 Haziran 1909].

da gerekli niteliklere sahip olmadan terfi edenlerin rütbelerinin yeniden düzenlenmesiydi. Nazif'in başında yer aldığı komisyonun çalışmaları sonucunda birçok subayın rütbesi tenzil edildiği gibi, ordudan çıkarılanlar ya da emekli edilenler oldu⁴¹. Bu süreçte Nazif, iddiasına göre Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'yla ters düşmüştü. Mahmud Şevket Paşa, Nazif'ten bazı askerlerin rütbelerini muhafaza etmesini istemiş fakat Nazif kanuna uygun olmadığı için bu talebi geri çevirmişti⁴².

Nazif, Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atandığı dönemde mezkûr nezaretin Sıhhiye Dairesinin idaresine atanmıştı⁴³. Nazif'in iddiasına göre aralarındaki sürtüşmeden dolayı Mahmud Şevket Paşa ilk iş olarak Nazif'i Manastır Redif Fırkası Kumandanlığına atamak istemiş fakat araya giren hatırlı subayların ricasıyla kararından vazgeçmişti. Bununla birlikte Mahmud Şevket Paşa, bir süre sonra Nazif'i Erzurum Kolordusu Kumandanlığına tayin etmeye çalışmıştı. Lakin Nazif, hastalığını bahane ederek Rumeli'ndeki kolordulardan birine tayinini isteyince Mahmud Şevket Paşa bu karardan da vazgeçmişti⁴⁴. En nihayetinde Harbiye Nezaretine bağlı Jandarma Dairesinin "Umum Jandarma Kumandanlığına" dönüştürülmesiyle birlikte Nazif bu birimin başına getirilmişti⁴⁵. Ekim 1911 tarihine kadar bu görevde kalan Nazif söz konusu tarihte Harbiye Nezaretinin Süvari Dairesinin idaresine atanmıştı⁴⁶. Bu şubede bir yılı dolmadan (Mahmud Şevket Paşa nazırlıktan ayrıldıktan sonra) 27 Temmuz 1912 tarihinde tekrar Umum Jandarma Kumandanlığına atanmıştı⁴⁷.

Aslına bakılırsa Nazif'in Mahmud Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde Umum Jandarma Kumandanlığı ve Süvari Dairesinin idaresi gibi nezaretin iki önemli biriminin başına atanmış olması mezkûr iddialarını tutarsız kılmaktadır. Bununla birlikte Nazif, Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığa atandıktan sonra da kendisiyle uğraşmaya devam ettiğini iddia etmiştir. Nazif, Süvari Dairesinin başındayken 1. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi İsmail Hakkı Bey hakkında yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle bir soruşturma açtırdığını ve bu nedenle İsmail Hakkı Bey'in *Tanin* gazetesinde kendisi aleyhinde Halaskârân mensubu olduğu yönünde yazılar yazdığını iddia eder. İttihat ve Terakki Cemiyetiyle ilişkisi olmadığı için Mahmud Muhtar Paşa'nın Bahriye Nazırı olduğu dönemde Talat (Paşa) ve Halil (Paşa) Beyler aracılığıyla kendisine teklif edilen bahriye nazırlığı görevini kabul etmediğini söyler. Yine Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde askerlerin siyasetle ilişkisini düzenlemeyi öngören Avusturya'nın "Hizmet-i Askerî Nizamnamesi"ni tercüme ederek hazırladığı kanun müsveddесinin İttihat ve Terakki Cemiyetinin tepkisini çektiğini ve bu nedenle *Tanin* gazetesinde hakkında eleştirel yazılar çıktığını dile getirir. İşte bu hususlar nedeniyle Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığa geçtiği günün ertesinde kendisini Balkan Savaşı'nda taburları dağıtılmış ve komutası açıkta olan Kastamonu Redif Fırkası Kumandanlığına tayin ettiğini ifade eder. Nazif, söz konusu tayini kolordu komutanı olması gerekirken bir derece aşağı bir göreve atanması nedeniyle kabul etmediğini dile getirir. Bu nedenle Avusturya - Macaristan ordularının haralarını ve remont depolarını muayene etmek üzere Avrupa'ya gitmek için izin aldığını iddia eder⁴⁸. Arşiv

⁴¹ M. Naim Turfan, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, Alfa Tarih, İstanbul 2003, s. 256.

⁴² BOA, BEO, 4581 / 343525, H 30. 09. 1337 [29 Haziran 1917].

⁴³ BOA, BEO, 3694 / 276997, H 15. 01. 1328 [27 Ocak 1910].

⁴⁴ BOA, BEO, 4581 / 343525, H 30. 09. 1337 [29 Haziran 1917].

⁴⁵ BOA, İ. HB, 21 / 35, H 25. 03. 1328 [6 Nisan 1910].

⁴⁶ BOA, BEO, 3946 / 295911, H 17. 10. 1329 [11 Ekim 1911].

⁴⁷ BOA, İ. HB, 119 / 32, H 12. 08. 1330 [27 Temmuz 1912].

⁴⁸ BOA, BEO, 4581 / 343525, H 30. 09. 1337 [29 Haziran 1917]. Nazif'in Kastamonu Redif Fırkası Komutanlığına tayini için bk. BOA, İ. HB, 127 / 56, H 19. 02. 1331 [28 Ocak 1913]. Mahmud Şevket Paşa'nın *Sadaret Günlüğü*'nde Nazif'in iddialarını teyit edecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca bir yerde Nazif'in adı geçmektedir ki orada değinilen hususun mevzubahis iddialarla ilgisi yoktur. Bk. Mahmud Şevket Paşa, *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Yay. Haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 104.

kayıtlarından Nazif'in tedavi görmek üzere Avrupa'ya gitmek için bir aylık izin aldığı, sonrasında talebi üzerine izninin iki ay daha uzatıldığı anlaşılmaktadır⁴⁹. Ardından Nazif emekliliğini istemiş ve bu talebi kabul görmüştür⁵⁰. Bu bağlamda bilinenin aksine Nazif'in Balkan Savaşı'na iştirak etmediğinin altını çizmek gerekir⁵¹.

4. Yeni Askerlik

Balkan Savaşı'nın kaybedilmesi deyim yerindeyse Osmanlı toplumunda büyük bir travma yaratmıştı. Halkın bozgunu kabullenememesi, orduya duyulan güvenin sarsılması ve savaş sırasında yaşananlar Osmanlı kamuoyunu nerede yanlış yapıldığı ve kötü gidişatın nasıl durdurulabileceği sorunlarını aramaya yöneltmişti. Bu arayış bir tartışma ortamının doğmasına yol açmış, siyasetler, aydınlar ve savaşa katılan komutanlar yaşananları basın ve müstakil olarak yazdıkları hatıralar aracılığıyla yazılı hâle getirmişlerdi⁵². Nazif, Balkan Savaşı'na bilfiil iştirak etmemiş olsa da savaşın ardından başlayan bu tartışma ortamına *Yeni Askerlik* adını verdiği iki ciltlik bir kitap yazarak dâhil olmuştu.

Yeni Askerlik adlı kitabın birinci cildinde “şimendifer”⁵³, ikinci cildinde ise “donanma”⁵⁴ meselesi ele alınmıştır. Nazif, Balkan Savaşı'nda alınan mağlubiyetin demiryolu şebekesinin azlığından ve donanmanın yetersizliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Kitabın birinci cildinin giriş kısmında Balkan Savaşı'yla alakalı birçok kitap yazıldığını ve bu kitaplarda demiryolları ve donanmayla alakalı sıkıntılara değinildiğini belirten Nazif, daha fazla “tenvir” için bu kitabı yazdığını dile getirmiştir. Giriş kısmının devamında Balkan Savaşı sırasında düşman kuvvetlerinin seferberlik ve içtimalarını demiryollarının yardımıyla Osmanlı ordusuna göre çok daha hızlı tamamlamaları nedeniyle ilk etapta Osmanlılara karşı sayısal üstünlük elde ettiklerini ve bu sayısal üstünlük sayesinde kazandıkları ilk başarılarla psikolojik üstünlüğü de ele geçirdiklerini söyler. Osmanlı askerinin daha cengâver olduğunu düşünen Nazif, bazı Avrupalı tarihçilerin demiryollarının savaşın gidişatına etkisini görmezden gelerek Osmanlı askerlerini eleştirmelerini haksız bulur.

Kitabın devamında Nazif, tarihi süreçte Avrupa'daki demiryollarının istatistiksel olarak gelişimini özellikle Alman - Fransız rekabeti ve bu rekabet sonucunda yaşanan savaşlar üzerinden değerlendirir. Bu istatistiklerle Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu istatistiklerini karşılaştırarak demiryolu inşası hususunda Avrupa'nın ne kadar gerisinde kaldığına dikkat çekmeye çalışır. Bu bağlamda son dönemde inşasına hız verilen şoselerden önce demiryollarının inşa edilmesi gerektiğini demiryollarının siyasi, iktisadi ve askeri faydalarını dile getirerek anlatır. Osmanlı ülkesinde dar hatlı demiryollarının inşa edilmesi gerektiğini düşünen Nazif, demiryolu inşası ve bundan elde edilebilecek askeri faydalarla alakalı teknik bir konuya daha bilimsel bir izahat getirmek için ismini zikretmediği Almanya'da yayınlanan askeri bir kitaptan uzunca bir tercüme yapıldığı gibi aktarır. Bu tercümenin sonunda dar hatların inşasının askeri açıdan gerekliliğine dair örnekleriyle - özellikle Balkan Savaşı'ndan - kendi değerlendirmelerine yer verir. Pek tabii değerlendirmelerini sadece askeri alana indirgemez. Bu bakımdan demiryolu inşası öncesi ve sonrasında Samsun ve Aydın'daki artan ihracata ve vilayet gelirlerine dair istatistikler vermesi kayda değerdir. Sadece demiryolu inşasının yeterli olmayacağını ifade eden Nazif, lokomotif sayısının artırılmasının ve istasyonlardaki tertibatın geliştirilmesinin de gerektiğinin özellikle altını çizer. Halktan demiryolu inşası için alınan vergilerin önemli bir

⁴⁹ BOA, İ. HB, 128 / 12, H 21. 02. 1331 [30 Ocak 1913]; BOA, BEO, 4139 / 310353, H 23. 02. 1331 [1 Şubat 1913].

⁵⁰ BOA, İ. HB, 134 / 47, H 24. 07. 1331 [29 Haziran 1913].

⁵¹ Toker vd. , *Balkan Savaşı'na*, s. 114.

⁵² Mesut Uyar, “Osmanlı Askeri Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek”, *Türkiye Günlüğü*, S. 110, 2012, s. 65-66.

⁵³ Nazif, *Yeni Askerlik Cüz I: Şimendifer*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, R. 1329 [M 1913].

⁵⁴ Nazif, *Yeni Askerlik Cüz II: Donanma*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, R. 1329 [M 1913].

finansman kaynağı olduğuna Hicaz hattının Medine - Mekke - Sana istikametinde genişletilmesi örneği ile dikkat çeker.

Nazif, *Yeni Askerlik: Donanma* adlı ikinci cildine Osmanlı coğrafyasının tamamen denizlerle çevrili olması dolayısıyla donanmanın büyük bir öneme sahip olduğunu dile getirerek giriş yapar. Balkan Savaşı'nda donanmamızın Bulgarlara karşı Karadeniz'de bir üstünlük sağlamış olsa da Yunanlara karşı Adalar Denizi'nde bir varlık gösterememesini savaşın kaybına yol açan sebeplerin başında sayar. İleride benzer bir felaketin yaşanmaması için donanmanın geliştirilmesine önem verilmesi gerektiğini söyler. Şark hududunda Rusların demiryolu yapımına müsaade etmemesi nedeniyle ortaya çıkan zafiyetin güçlü bir donanmayla giderilebileceğini de değerlendirmesine ekler.

Yunan donanmasının Averof zırhlısını hemen herkesin bildiğini fakat toplumda donanmanın geleceğiyle alakalı bir farkındalık oluşmadığı tespitinde bulunur. Yunanistan'da olduğu gibi Osmanlıda da hayırseverlerin donanmanın ihyası için desteklerini arttırmaları gerektiğini belirtir. *Yeni Askerlik* kitabının ikinci cildini bu nedenle donanmaya ayırdığını, herkesin okuyup anlayabileceği bir kitapla halkta donanmanın önemiyle alakalı bir bilinç oluşacağını iddia eder. Bununla birlikte kitapta kendi değerlendirmeleri yer vermez. Almanya'da yayınlanan eserlerden, özellikle de Balkan Savaşı'ndaki deniz harekâtlarını etraflıca inceleyen Yarbay (Liteunant Colonel) Immanuel'in *La Guerre des Balkans de 1912 - 1913* adlı kitabından kapsamlı bir tercümeyi kitabına eklemiştir.

5. Sürgüne Giden Süreç

Nazif, Viyana'dayken Mahmud Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te bir suikasta kurban gitmişti. Nazif, hasımlarının suikastta dahil olduğu ve bu yüzden tutuklandığına dair söylenti çıkardıklarını ve kendisinin de bunu tekzip ettirdiğini iddia eder. İstanbul'a döndükten sonra yaşadıklarını dair anlattıkları ise daha da ilginçtir. İddiasına göre Kânunuevvel 1329 sonlarında (12 Ocak 1914) Beyoğlu'nda ikamet ettiği apartman dairesi polis tarafından basılır. Evinde arama yapılır, birkaç önemsiz kâğıtla 28 yıllık şahsi revolverine el konulur. Bir otomobile bindirilerek Polis Müdüriyet-i Umumiyesine götürülür. İki gece yatacak yer verilmez, uykusuz kalır. Ardından Divan- Harb-i Örfide sorguya çekilir. Ona göre sorguya alınmasındaki asıl sebep, Umum Jandarma Kumandanı iken Balkan Savaşı sırasında Lüleburgaz'a çekilen ordunun İstanbul'a girmesini engellemek için çeşitli devletlerden gönderilen ecnebi donanmasıyla Osmanlı hükûmeti arasındaki görüşmelere İstanbul Muhafızlığı adına⁵⁵ aracılık etmek için görevlendirildiği sırada Nevres Bey'e⁵⁶ yazdığı bir tezkiredir. Bu tezkire Nevres Bey'in sürgün edilmesi sırasında İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinde kötüye yorumlanmış, Nazif'in İstanbul'un planını ecnebilere verdiği iddiası ortaya atılmıştır⁵⁷.

Sorgulama sonucunda Nazif'in beraatına karar verilir. Tahliyesini talep eder. Lakin Halaskârândan iki kişinin aleyhinde verdiği ifadeden dolayı Halaskârândan olduğu iddiasıyla Sinop'a sürgüne gönderileceği kendisine bildirilir. Nazif, Halaskârândan olmadığını ispat etmek için Halaskârân grubu kurulduğu zaman kumandasında bulunan jandarma personeline mezkûr

⁵⁵ BOA, MV, 171 / 33, H 08. 12. 1330 [18 Kasım 1912].

⁵⁶ Nazif, İstanbul Muhafızlığı adına görüşmeleri yürütürken Manavoğlu Nevres Bey kısa bir süre İstanbul Muhafızlığı Erkân-ı Harbiyesi vazifesinde bulunmuştu. Her ne kadar içeriğini bilemesek de söz konusu arıza bu dönemde yazılmış olmalıdır. Nevres Bey de Mahmud Şevket Paşa suikastından sonra İttihad ve Terakki Cemiyetine muhalif isimlerin sürgüne gönderildiği sırada Sinop'a sürgün edilenler arasındaydı. İlginç bir şahsiyet olan ve Osmanlı'nın son döneminde adından sıklıkla söz edilen Manavoğlu Nevres Bey'in hayatı hakkında yazılmış kapsamlı bir biyografi için bk. Ömer Hakan Özalp, "Siyaset Dehlizlerinde Kaybolmuş Bir Asker Manavoğlu Nevres Bey", *Müteferrika Kitabiyât Dergisi*, S. 18, 2000, ss. 55-86.

⁵⁷ BOA, BEO, 4581 / 343525, H 30. 09. 1337 [29 Haziran 1917].

gruba katılmalarına yönelik kumandanlığın matbu mecmuasında da bulunan bir emir verdiği içeren dilekçeyi Dâhiliye ve Harbiye nazırlarına gönderir. Nazif, işin içerisinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın da olduğunu gösterdiği tavırdan anladığını iddia eder. Tahliye edilmeyeceğini anlayınca Sinop yerine Vize'ye sürgüne gitmek için pazarlığa girer, talebi kabul görür. İki ay Vize'de kalır. Hacı Adil Bey Edirne valisi olunca onun aracılığıyla Harbiye Nezaretiyle görüşür ve Berlin'e gitmesine müsaade edilir. Mart 1330'da (14 Mart 1914) Viyana gider⁵⁸.

Esasen Halaskârân grubunun görünüşteki kurucuları düşük rütbeli subaylardı. Bununla birlikte bu oluşumun arka planında yüksek rütbeli subayların bulunduğu ve bunlardan birinin de bu çalışmaya konu olan Mirliva Nazif Paşa'nın olduğuna dair söylentiler vardı⁵⁹. Lakin Halaskârân grubunun ortaya çıkmasının sebepleri arasında Tasfiye-i Rütüb Komisyonunun İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifi subayları hedef aldığına dair iddiaların gösterilmesi göz önüne alındığında komisyonun başındaki Nazif'in Halaskârânın idaresinde olduğunu söylemek akla pek yatkın gözükmemektedir. Aynı zamanda hakkında böyle bir söylenti olduğu hâlde Nazif'in özellikle de Mahmud Şevket Paşa Harbiye nazırıyken önemli görevlere atanmış olması Halaskârândan olma olasılığını zayıflatmaktadır.

Nazif, Viyana'ya gittikten sonra da hakkındaki söylentilerin sonu gelmemiştir. İddiasına göre Viyana'ya gittikten birkaç ay sonra Azmi Bey adında bir mebus, Nazif'in İstanbul Muhafızlığı adına bahsi geçen görüşmeleri yaptığı sırada düvel-i ecnebiye delegeleriyle birleşerek İstanbul'un uluslararası bir idareye verilmesi için çalıştığını iddia ederek o dönemki Kamil Paşa kabinesinin sorgulanmasını talep eder. Nazif, bu iddiaları tekzip etmek üzere gazetelere ve Meclis-i Mebusana yazılar gönderir ve hürriyetini talep eder fakat başarılı olamaz. Harbiye Nezaretine, Viyana Sefaretine verdiği müteaddit dilekçeler de dikkate alınmaz. Hakkında kesinleşmiş bir karar olmadığı için siyasi suçlular için çıkarılmış aftan da istifade edemez. Sultan Vahdettin'in tahta çıkışına müteakip yayınlanan affedilenler listesinde de ismi yer almaz. Nazif için Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin diğer yedi liderinin 1-2 Kasım 1918'de Arnavutköy'den bir Alman denizaltısıyla Odessa'ya kaçmaları bir dönüm noktası olur. 4 Kasım 1918'de buraya kadar aktarılan serencamını içeren mektubunu Babıali'ye gönderir ve İstanbul'a dönmek istediğini bir kez daha belirtir. Nihayetinde 29 Haziran 1919 tarihinde yurda dönmesinde bir sakınca olmadığına karar verilir⁶⁰.

İstanbul'a döndükten sonra Nazif yeniden aktif göreve getirilir. 10 Nisan 1920 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Vekâletine tayin edilir⁶¹. Bununla birlikte 2 Mayıs 1920 tarihinde istifa ederek görevinden ayrılır. Ama istifasının kabulüyle ilgili yazışmanın içeriğinden Nazif'in Harbiye Nezaretindeki mühim bir vazifeye tayin edilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır⁶². Bu görevin ne olduğuna veyahut 18 Temmuz 1922'de vefatına kadar geçen süredeki faaliyetlerine dair sağlıklı bir veriye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bu dönemde Nazif, *İkdam* gazetesinde yazılar kaleme almış ve bunları *Terakki Çareleri* adıyla kitaplaştırmıştır.

6. Terakki Çareleri

Nazif, *İkdam* gazetesinde tefrika hâlinde yayınladığı makalelerini bir araya getirip Terakki Çareleri⁶³ adıyla kitaplaştırmıştır. Aslına bakılırsa kitap, o dönem Osmanlı kamuoyunun

⁵⁸ BOA, BEO, 4581 / 343525, H 30. 09. 1337 [29 Haziran 1917].

⁵⁹ "Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, S. 7, 1999, s. 160.

⁶⁰ BOA, BEO, 4581 / 343525, H 30. 09. 1337 [29 Haziran 1919].

⁶¹ BOA, BEO, 4626 / 346898, H 21. 07. 1338 [10 Nisan 1920].

⁶² BOA, BEO, 4630 / 347233, H 13. 08. 1338 [2 Mayıs 1920].

⁶³ Nazif, *Terakki Çareleri*, İstanbul, R. 1336 [M 1920].

uzun yıllardır tartıştığı ve çözüm bulmaya çalıştığı meselelere dair Nazif'in görüşlerini ihtiva etmektedir. Kitapta üzerinde durulan en önemli husus eğitimidir. Nazif, öncelikle "Tevhid-i tedrisat", ders kitaplarının "ahvâl-i medeniyeye" göre güncellenmesi, öğretmen okullarının açılması, yükseköğretimin ıslahı gibi eğitimin temel meselelerine dair görüşlerini belirtir. Ardından Avrupa ordularındaki askerlerin okuma yazma oranına dair istatistikler üzerinden Osmanlı ordusunda okuma yazma bilmeyen askerlerle alakalı ne gibi tedbirler alınabileceğine dair değerlendirmelerde bulunur. Bu noktada Latin harflerine geçilmesini teklif eder. Latin harflerinin kabulüyle elde edilecek faydaları örnekleriyle izah etmeye çalışır. Latin harflerinin ilk olarak kıtalarda askerlere öğretilmesini gerektiği kanaatini dile getirir. Kıta mekteplerinin açılmasını ve açılacak mektepler için kütüphaneler de kurulması gerektiği belirtir. Bu mekteplerde vatan bilincinin askerlere aşılmasını son derece mühim addeder.

Eğitimle alakalı uzun uzadıya üzerinde durulan bir diğer husus terbiye-i iptidaiye-i askeriye meselesidir. Bundan kasıt gençlerin askerlik çağı öncesindeki eğitimleri döneminde askerliğe hazır hâle getirilmesidir. Amerika, Fransa ve İsviçre gibi farklı ülkelerdeki uygulamaları teferruatıyla anlatan Nazif, Osmanlıda da gençlerin sıhhen ve bedenen askerliğe hazır hâlde bulunmalarının sağlanması gerektiğini ifade eder. O dönem uygulamaya konulan İzcî Mekteplerinin bu maksada hizmet ettiğini ve fakat bu adımın yeterli olmadığını savunan Nazif, bu hususta daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini söyler.

Nazif, uzun yıllar ataşemiliterlik yapması nedeniyle yurtdışına eğitim için gönderilen Osmanlı talebeleri hakkında edindiği izlenimlerini de eğitime dair değerlendirmelerine dâhil eder. Bu bağlamda muhtelif ülkelerden eğitim için Avrupa'ya gelen talebelerle Osmanlı talebelerinin mukayesesini yapar. Bu minvalden değindiği bir başka husus ziraat, ticaret ve sanayi mekteplerinin açılması ve yurtdışına bu hususlarda ihtisas görmek üzere öğrenci gönderilmesidir. Böylelikle ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının daha verimli kullanılabilmesini ifade eder.

Nazif'in eğitim dışında kalan değerlendirmeleri çok farklı konular üzerinedir. Türkçenin yaygınlaştırılması, muhacirlerin iskânı, nüfusun arttırılması, istatistik ve bu bağlamda devlet dairelerinde dosya usulüne geçilmesi, İstanbul'un bir Avrupa şehrine dönüştürülebilmesi için gerekli mekânsal değişikliklerin neler olduğu, Osmanlı imajının düzeltilmesiyle alakalı tespitleri, Avrupa'daki kadınların çalışma hayatındaki rolüne dair değerlendirmeleri gibi çok geniş bir yelpazede düşüncelerini dile getirmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki bu değerlendirmelerine eklemiş olduğu Avrupa anıları yorumlarına başka bir boyut kazandırmıştır.

Sonuç Yerine

Nazif Paşa'nın kariyerinin dönüm noktası ataşemiliterlikle yurt dışına gitmesi olmuştur. Avrupa'da bulunduğu yıllarda bilgi birikimini arttırmış ve önemli bir tecrübe elde etmiştir. Bu hususa istinaden İstanbul'a döndükten sonra o sıralar yeni kurulan Harbiye Nezaretinin muhtelif şubelerinin idaresi uhdesine verilmiş, Tasfiye-i Rütüb Komisyonu Başkanlığı gibi mühim bir vazifeyi icra etmiştir. Lakin dönemin iç siyasi çekişmeleri ve bu bağlamda asker - siyaset ilişkilerinin değişen mahiyeti, taraf olmadan sadece askerlik mesleğine odaklanan Nazif Paşa'nın bilgi birikimini, deneyimlerini fiiliyata koymasının önünde engel teşkil etmiş, en verimli olacağı dönemde emekli olmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar ataşemiliterlik yapması nedeniyle dıştan, İstanbul'a döndükten sonra da imparatorluğun çöküşe yüz tuttuğu yıllarda icra ettiği görevler nedeniyle içten analiz etme şansı bulan Nazif Paşa, emekliliği sonrasında yapabileceği en isabetli işi yaparak edebî faaliyetlere girişmiştir. Kişiselleştirilmiş eleştirel bir üsluptan uzak, herhangi bir siyasi hesaplaşmanın, tartışmanın tarafı olmadan tamamen en iyi bildiği askerlik mesleğiyle ilgili bilgisini merkeze alarak eserlerini kaleme almıştır. Terakki Çareleri adlı kitabını askerlik mesleğiyle ilgili görüşleri yanı sıra Avrupa'da bulunduğu dönemde Avrupa insanın yaşantısı,

gündelik hayat pratikleri, Avrupa şehirlerinin mimarisi gibi çeşitli konulara dair gözlemlerini Osmanlı kamuoyunun gündemini işgal eden sorunlara dair çözüm önerileri sunmak amacıyla kullanmış olması da ayrıca dikkate değerdir. Bu bakımdan Nazif Paşa'yı Osmanlı'nın son döneminde yetişen aydın bir Osmanlı subayı olarak tanımlamak mümkündür.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

448

15 / 3

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.), 1889 / 141689, 1754 / 131550, 2937 / 220205, 2957 / 221716, 2997 / 224710, 3005 / 225340, 3587 / 268953, 4581 / 343525, 3694 / 276997, 3946 / 295911, 4626 / 346898, 4630 / 347233, 4139 / 310353.

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.), 2028 / 43, 2028 / 44.

Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi (HR. TH.), 230 / 8, 272 / 57, 265 / 98, 274 / 5, 274 / 34, 309 / 103, 310 / 97, 311 / 36, 351 / 9, 366 / 52, 269 / 14, 368 / 82, 254 / 119, 247 / 30.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO.), 107 / 8.

İrade Harbiye (İ. HB.), 119 / 32, 127 / 56, 128 / 12, 134 / 47, 21 / 35.

İrade Taltifat (İ.TAL.), 457 / 10.

Meclisi Vükela Mazbataları (MV.), 171 / 33.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.), 180 / 170, 191 / 148, 277 / 117, 296 / 122, 203 / 64.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.), 525 / 106.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.), 140 / 73, 198 / 70, 219 / 73, 245 / 59, 147 / 92.

Yıldız Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesi Dairesi (Y. PRK. MYD.), 23 / 36, 23 / 44.

B. Hatıralar, İnceleme ve Araştırmalar

MAHMUD ŞEVKET PAŞA, *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Yay. Haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

MEHMED ESAD, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn*, Karabet Matbaası, İstanbul H 1312 [M 1895-1896].

NAZİF, *Yeni Askerlik Cüz I: Şimendifer*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, R. 1329 [M 1913].

_____, *Yeni Askerlik Cüz II: Donanma*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, R. 1329 [M 1913].

_____, *Terakki Çareleri*, İstanbul, R. 1336 [M 1920].

OLGUN, Kenan, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, 1999, ss. 157 - 175.

- ÖZALP, Ömer Hakan, “Siyaset Dehlizlerinde Kaybolmuş Bir Asker Manavoğlu Nevres Bey”, *Müteferrika Kitabiyyât Dergisi*, S. 18, 2000, ss. 55-86.
- SARIBAL, İsmet, “İkbâl ve İltimas: Hüseyin Remzi Paşa”, *OTAM*, S. 49, 2021, ss. 105-123.
- TOKER, Hülya – BARLAS, Gülhan – FİDAN, Nurcan (yay. haz.), *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004.
- TURFAN, M. Naim, *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, Alfa Tarih, İstanbul 2003.
- ÖZCAN, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı – Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
- UYAR, Mesut, “Osmanlı Askeri Rönesansı: Balkan Bozgunu ile Yüzleşmek”, *Türkiye Günlüğü*, S. 110, 2012, ss. 65-74.
- YILDIZ, Gültekin, “Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliklerin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, ss. 239 - 269.

Summary

This study puts the life of Nazif Pasha under the scope. The first aspect that makes Nazif Pasha's life worth studying is that he was one of the rarest military officers that served as a military attaché in the Ottoman Empire for a long time. Pasha has increased his knowledge and gained deep experience while he served as a military attaché in two significant capitals of Europe such as Wien and Berlin. For this reason, we tried to discuss the activities of Nazif Pasha during his service as a military attaché, within the first-hand frame of first-hand resources. Herewith, we wanted to portray a military attaché of the Ottoman Empire in the case of Nazif Pasha. It was seen that, just as other Ottoman military attachés, Nazif Pasha also met with state representatives, constantly joined operations and audits conducted by the countries' armies, acquired intelligence through connections he established and prepared reports regarding those, followed up the press, especially newspapers, and reported what he thought important and developments in weapons technology to İstanbul. It is remarked that Nazif Pasha, distinctly from other military attachés, participated in the Radio-Telegraph Conference held in Germany in October 1906 on behalf of the Ottoman government and signed the agreement prepared after the conference.

Another aspect that makes Nazif Pasha's life worth studying is the missions he carried out once he returned to İstanbul after his term of duty ended as a military attaché. In regard to his experiences from abroad, Nazif Pasha served in various departments of the Harbiye Nezareti that had recently been established in those days. Within this period, he assumed some important positions such as General Command of Gendarmerie and Chairman of the Commission for the Purge of the Ranks. However, Pasha suddenly disappeared while he was at the peak of his career just before the First World War. An apology letter that Nazif Pasha wrote when he was in exile abroad revealed its reason. According to the letter, Nazif Pasha claims that him and Mahmud Şevket Pasha had a dispute in the period when he started to serve at the Ministry of War after he returned from Europe. Later on, when Mahmud Şevket Pasha put Nazif Pasha to a mission that was below his rank during Balkan War due to the said dispute, Nazif Pasha went to Europe with an excuse and retired. A short while after Nazif Pasha retired, Mahmud Şevket Pasha was assassinated. Returning from Europe to İstanbul within this period, Nazif Pasha was taken into custody upon the suspicion that he was somehow connected to this assassination and was questioned by the martial court. He was released after the questioning but he was exiled to Vize because he testified against himself that he was with Halaskârân group. He got permission from İttihad ve Terakki Cemiyeti [Committee of Union and Progress] through Hacı Adil Bey, governor of Edirne, to continue his exile life in Europe and spent approximately 5 years in exile. In the period when Enver Pasha and other major Unionists left the country, he wrote an apology letter where he expressed all the allegations about him and he was allowed to return to the country. Serving as Deputy Chief of the General Staff after he returned to İstanbul, Nazif Pasha left this duty after a short while and never went back to any active duty until he passed away.

Another important aspect of Nazif Pasha is his military authorship identity. Pasha wrote a two-volume book that he called *Yeni Askerlik on Balkan War* that occurred during his retirement. The second volume of the book is about railroads. Nazif Pasha claims that enemy forces outnumbered the Ottomans at the first stage because they completed their mobilization and gathering with the help of railroads much faster than the Ottoman army during Balkan War, and with their initial successes they accomplished thanks to their superiority in numbers, they gained psychological superiority as well. Within this frame, he evaluates the statistical development of railroads in Europe in terms of, mainly, German-French rivalry and wars fought due to this rivalry. By comparing these statistics to the railroad statistics of the Ottoman Empire, he points out how behind they were left by Europe in terms of building railroads. Nazif Pasha starts the second volume of *Yeni Askerlik*: Donanma by emphasizing that Ottoman lands were completely surrounded by seas and therefore the navy had a vital importance. He claims that our navy was not strong enough against the Greeks in the Aegean Sea was among the main reasons for defeat although our navy gained superiority against Bulgarians in the Black Sea. He emphasizes on the development of the navy to prevent a similar disaster in the future. He also adds that the weakness caused by Russians not allowing to build railroads in the eastern borders could be eliminated with a strong navy. He states that he dedicated the second volume of his book *Yeni Askerlik* to the navy issue, and claims that an awareness would be formed among the people regarding the importance of the navy with a book that everybody could read and understand. Nevertheless, he does not include his own evaluations in the book. In his book, he added an extensive translation from Lieutenant Colonel Immanuel's book, *La Guerre des Balkans de 1912 - 1913*, a thorough review of sea operations especially in the Balkan War, which is one of the works published in Germany.

Another work written by Nazif Pasha is *Terakki Çareleri*. Nazif Pasha starts to write articles in *İkdam* newspaper when he returned from his exile in Europe. Afterwards, he compiles these articles under *Terakki Çareleri*. As a matter of fact, the book contains Nazif Pasha's opinions on the issues that the Ottoman public opinion had been arguing and trying to find solutions for many years. Nazif Pasha has reflected his views on, primarily, education and a wide range of other evaluations such as spreading Turkish, populating immigrants, increasing the population, required spatial changes for transforming İstanbul to a European city, ideas on repairing the Ottoman image, and the role of European women in the work life. It is important to state that his memories from Europe that he attached to these evaluations have added another dimension to his comments.

All in all, the internal political conflicts and shifting nature of military and politics in the period Nazif Pasha lived have obstructed Nazif Pasha to put his knowledge and experiences into practice, who had only focused on his military career without being a side. For this reason, Nazif Pasha embarked on literary activities and chose to combine and share his thoughts, experiences and knowledge with the public. In this sense, it is possible to define Nazif Pasha as an intellectual Ottoman military officer raised in the last period of the Ottoman Empire.